

**A Comparative Analysis of Imam Muhammad Ghazālī's
Risālat al-Ṭayr and Eric-Emmanuel Schmitt's
*Oscar and the Lady in Pink***

Mahmoud Afrouz *

Associate Professor, Department of English
Language & Literature, University of Isfahan,
Isfahan, Iran

Accepted: 28/11/2025

Extended Abstract

1. Introduction

The field of comparative literature began in Europe in the first half of the 19th century, with its modern discipline emerging in Iran in the 1940s. Mysticism is an important research theme within comparative literature, and the significance of comparing cultural concepts in Islam and other religions is well-recognized.

In this study, on one hand, there is a work from the East, *Risālat al-Ṭayr*, which has roots in rich Islamic sources. On the other hand, the book *Oscar and the Lady in Pink* contains abundant subtle religious

Received: 07/05/2025

EISSN: 2821-0751 ISSN: 2821-0743

---

* Corresponding Author: m.afrouz@fgn.ui.ac.ir

How to Cite: Afrouz, M. (2026). A Comparative Analysis of Imam Muhammad Ghazālī's *Risālat al-Ṭayr* and Eric-Emmanuel Schmitt's *Oscar and the Lady in Pink*. *Mysticism in Persian Literature*, Vol. 4, No. 8, 85- 120. doi: doi.org/10.22054/msil.2026.85709.1181

allusions and a focus on spiritual journeys. The reason for choosing these two works for comparison is their comparable methods of depicting spiritual journeys.

The purpose of this research is to identify the areas of similarity and difference between two renowned stories from world literature that share the common theme of spiritual journey. Other aims include encouraging future researchers to conduct comparative studies, to validate or refute these results—including the applicability of ‘Aṭṭār’s model of spiritual journey—and to take a step toward achieving this goal. If the findings of future researchers align in this regard, valuable results for comparative research in this field will emerge.

Research Questions

This research focuses on answering the following questions:

- (a) To what extent is ‘Aṭṭār’s explanatory framework of the spiritual journey applicable for the comparative analysis of the mentioned works?
- (b) What factors have influenced the comparability of the two stories?
- (c) What are the similarities among the stages of the spiritual journey in these stories?
- (d) How do the stages of the spiritual journey differ in the two works?

2. Literature Review

Although no article has yet been written under this specific title, the relevant literature may be surveyed through the following works: Sadrzadeh (2002) compares the theme of the ‘spiritual journey’ in *The True Vision*, *The Divine Comedy*, the *Ardavīrāf-nāme*, and the *Epistle of Forgiveness*, examining their depictions of the afterlife. In his view, all four works are comparable in one crucial respect—namely, the underlying factor that prompted their creation.

Azar (2008) notes that Dante drew upon two major sources in creating his work: the *Mi‘rāj-nāme* of the Prophet Muhammad (PBUH) and the *Ardavīrāf-nāme*. According to Della Vida (1949: 392, cited in Azar: 27), Dante had access to one Islamic source, which the

researcher identifies as the *Mi'rāj-nāme*. Furthermore, based on Palacios's view, the first verse of Sūrat al-Isrā' and a Latin translation of the *Mi'rāj-nāme* were two key sources of inspiration for Dante in composing *The Divine Comedy*.

Kūpā (2011), from a narrative-structural perspective, compares *Risālat al-Ṭayr* with *The Conference of the Birds*, arguing that Ghazālī and 'Aṭṭār created a 'mystical epic' that portrays the journey of the heart's contemplation in the form of a perilous migration. However, the researcher does not focus on the stages of the mystical journey, nor does she address them comparatively.

Afrouz (2017: 1) compares the stages of the Simurgh's spiritual journey in *The Conference of the Birds* with the stages of the hero's journey in *Oscar and the Lady in Pink*, attributing the similarities primarily to the religious backgrounds of the two narratives.

Taheri (2022) compares the stages of the spiritual journey in 'Aṭṭār's *Conference of the Birds* with those in Sheikh Mahmoud Shabestari's *Gulshan-e Rāz*. According to the researcher, "Shabestari's theory of the mystical path corresponds to 'Aṭṭār's seven cities of love; Shabestari focuses on the hero of the sacred journey, while 'Aṭṭār emphasizes events and scenes" (p. 253).

Therefore, no study has yet compared the narratives forming the corpus of the present research in terms of their shared religious themes and mystical foundations. Moreover, no research has so far examined the correspondence between the stages of the birds' journey in *Risālat al-Ṭayr* and Oscar's stages of spiritual journey in the French story.

3. Methodology

2.1. Materials

Risālat al-Ṭayr by Muḥammad Ghazālī charmingly explores the journey of a group of birds. In this short mystical tale, a flock of birds decides to travel to the court of the King Simurgh, finding him worthy of kingship. A herald tries to dissuade them by listing the dangers of the journey, but in the end, some of the birds overcome the obstacles and reach the King's realm. There, they face his indifference. In total

despair, they express their helplessness, and ultimately, the King calls them.

The main character in *Oscar and the Lady in Pink* is a child named Oscar. Hospitalized with leukemia, he decides, with the guidance of a nurse he calls "Mrs. Rose," to write letters to God. Oscar's letter-writing continues until the end of his life in the hospital. In this story, the child symbolizes a novice traveler, and the nurse represents his mentor.

2.2 Methods

This research is conducted using an analytical-descriptive approach based on content analysis. The article's overall foundation is rooted in the American school of comparative literature. Based on the main principles of this school, instead of focusing on finding evidence or historical proof, comparative researchers should prioritize the artistic-aesthetic and literary dimensions of the compared works. This highlights that similarities among literary works generally stem from a collective unconscious and the shared spirit of humanity.

The theoretical framework of this study is based on the sevenfold spiritual journey as outlined by 'Aṭṭār. *Mantiq al-Ṭayr* (The Conference of the Birds) is 'Aṭṭār's poetic masterpiece, providing a wondrous depiction of the spiritual journey of those seeking the path of love. The overall theme of this allegorical work is the collective journey of birds in search of the Simurgh. The birds symbolize the mystics and wayfarers who yearn for union with their true beloved, the Simurgh represents the divine, and the seven valleys correspond to the seven stages of the mystic's journey: Quest/Desire, Love, Wisdom, Detachment/Self-Determination, Unity/Monothism, Wonderment, and Poverty/Indigence and Annihilation/Death.

4. Results and Discussion

Regarding the main findings, it should first be noted that both works are considered allegorical stories and part of religious literature. However, we cannot overlook the different sub-genres of the two

works: *Mantiq al-Ṭayr* (The Conference of the Birds) belongs to the family of fables.

Regarding the authors, the author of the Arabic text, al-Ghazālī, is a renowned mystic. The French author, Schmitt, has also explicitly stated his interest in sacred texts and the works of mystic poets from various religions.

Regarding the concept of aversion to worldly life, it was found that neither the birds nor Oscar can tolerate worldly life and thus embark on a journey.

Regarding the resistance of others to the wayfarer, the herald's opposition to the birds stems from the challenges faced by the rebellious wayfarer. In Schmitt's story, this aspect takes a different form, appearing as the incongruity between Oscar's non-religious parents' beliefs and his own.

Regarding the resolute determination of the wayfarer, in both works the wayfarers show no signs of wavering and never succumb to contradictions or resistances until they reach their goal. Concerning the lack of tangible helpers or guides on the spiritual path, although the nurse in the French story appears to be the guide, it becomes clear at the end that Oscar himself was the guide for the nurse. In the Arabic story, the wayfarers lack the continuous and tangible guidance of an elder or master to help them. The birds ask some knowledgeable beings in their earlier dwelling for directions to the abode of the mythical bird.

Regarding the narrative style, *Risālat al-Ṭayr* employs an omniscient, third-person narrator, while Schmitt's narrative style is mixed and not solely omniscient.

Regarding the type of text, it is noteworthy that while *Risālat al-Ṭayr* is prose infused with poetry, *Oscar and the Lady in Pink* is entirely prose. Moreover, while the birds in *Risālat al-Ṭayr* embark on a collective journey, the spiritual journey in Schmitt's story revolves around a single main character.

It was also found that there is no change in the perspective of the birds in *Risālat al-Ṭayr*, as they are committed to the mythical kingdom

from the beginning and ultimately reach it. However, Oscar, who initially seems to have no inclination toward the beloved, ultimately pursues the spiritual path with enthusiasm.

As for character consistency, in *Risālat al-Ṭayr* we see no change in the negative character of the Herald, who consistently tries to prevent the birds' journey. This consistency is also evident in most of Schmitt's characters, to the extent that we witness no changes in them, whether positive or negative.

6. Conclusion

This paper has briefly explained the differences and similarities between the two stories from a comparative perspective. The main similarity is the adaptability of the stages of the wayfarers' journey to 'Aṭṭār's framework, in that the stages of the birds' journey and Oscar's journey can be well analyzed according to the seven stages in 'Aṭṭār's model.

Ultimately, the comparability of *Risālat al-Ṭayr* and the novel *Oscar and the Lady in Pink* lies in their shared focus on the theme of spiritual journeying. Furthermore, the common concerns of authors who believe in Abrahamic religions in portraying the path toward perfection and truth play an important role in this comparability.

Keywords: Mystical Journey; Muḥammad Ghazālī's *Risālat al-Ṭayr*; Eric-Emmanuel Schmitt's *Oscar and the Lady in Pink*; 'Aṭṭār's *Manṭiq al-Ṭayr*.

تحلیل تطبیقی رساله‌الطیر امام محمد غزالی با داستان اسکار و خانم رز اریک امانوئل اشمیت

دانشیار مطالعات ترجمه گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشکده زبان‌های
خارجی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

محمود افروز *

چکیده

عرفان جایگاه ویژه‌ای در ادبیات فارسی دارد. عرفایی همچون مولانا، عطار و امام محمد غزالی از جمله شخصیت‌های عرفانی هستند که آثار گرانسنگی در ادبیات فارسی از خود بجای گذاشته‌اند. هدف از پژوهش حاضر، استخراج نتایج حاصل از تطبیق دو اثر از ادبیات جهان شامل داستانی از ادبیات فارسی و ادبیات فرانسه است. داستان *اسکار و خانم رز* به قلم اریک امانوئل اشمیتو *رساله‌الطیر* به قلم محمد غزالی است. در این جستار تلاش شد وجوه اشتراک و افتراق این دو اثر بررسی شود. مطالعه حاضر از منابع کتابخانه‌ای و از شیوه تحلیل محتوا بهره گرفته و بر مبنای مکتب ادبیات تطبیقی آمریکایی استوار است. در این مکتب بیشترین تأکید بر شواهد متنی و جنبه‌های زیباشناختی آثار مورد تطبیق است. چارچوب اصلی پژوهش الگوی هفت مرحله‌ای سلوک عطار است که در *منطق‌الطیر* چنین نامگذاری شده است: طلب، عشق، معرفت، استغنا، توحید، حیرت، فقر و فنا. با وجود برخی تفاوت‌های جزئی، یافته‌های مقاله حاکی از تطبیق مراحل یادشده با مراحل سفر مرغان و سلوک اسکار است. یکی از دلایل اصلی بروز این تشابه را می‌توان تعلق هر دو اثر به حوزه ادبیات مذهبی و پرداختن آنها به مضمون مشترک «سفر عرفانی» دانست. شاخصه‌هایی همچون کمال‌گرایی، حقیقت‌جویی و روح مشترک بشری در پیدایش چنین آثار عرفانی نفیس و تطبیق‌پذیر، نقش بی‌بدیلی دارند.

واژگان کلیدی: سلوک، رساله‌الطیر امام محمد غزالی، اسکار و خانم رز اشمیت، منطق‌الطیر

عطار

* نویسنده مسئول: m.afrouz@fgn.ui.ac.ir

۱. مقدمه

دانش نوپای ادبیات تطبیقی در نیمه اول قرن ۱۹ از اروپا آغاز شد. تاریخچه این علم نوین در ایران به دهه ۲۰ شمسی بازمی‌گردد. در حوزه ادبیات تطبیقی، سلوک یکی از مهم‌ترین مفاهیم عرفانی است که قابلیت پژوهش بسیار دارد.

سفر معنوی که غالباً در قالب آثار عرفانی سلوک محور در ادبیات جلوه می‌یابد، جلوه‌گاه فرهنگ مذهبی ملل مختلف محسوب می‌شود. از آنجا که مذهب در ساحت فرهنگ یک جامعه قابل تعریف است، ارتباط مذهب، فرهنگ، جامعه و ادبیات را می‌توان «متقابل، دیرینه و غیرقابل انکار» دانست (زارعی و صفری، ۱۳۹۸: ۲۴). عواملی چون توجه به مضامین تعلیمی، زبان شیرین، رمزآلود و تمثیلی از دلایل مقبولیت چشمگیر داستان‌های مذهبی و عرفانی بوده است. رشد چشمگیر داستان‌نویسی در حوزه ادبیات «مذهبی» در سال‌های اخیر را می‌توان مرهون عواملی چون «تأثیرگذار بودن، سادگی و توجه به بن‌مایه‌های تعلیمی و عرفانی» این نوع داستان‌ها دانست (نورایی و امامی، ۱۳۹۸: ۹۴). حکایت عربی *رسالة الطیر* اثر محمد غزالی نیز درون‌مایه مشابهی داشته و به سفر جمعی از انواع پرندگان به قصد یافتن عنقا اختصاص دارد.

هدف از انجام تحقیق حاضر تشخیص زمینه‌های شباهت و تفاوت دو داستان مشهور از ادبیات جهان با مضمون مشترک سلوک است. ترغیب محققان آتی برای انجام پژوهش‌های تطبیقی و تأیید یا رد نتایج حاصله در این پژوهش از جمله قابلیت کاربردی مدل سلوک عطار، هدف دیگر این تحقیق است. چنانچه یافته‌های مطالعات موردی پژوهشگران آتی در یک راستا باشد، نتایج ارزشمندی در خصوص متن پژوهشی تطبیقی به دست خواهد آمد. هدف دیگر مطالعه حاضر، برداشتن گامی در راستای تحقق این امر بوده است.

در خصوص اهمیت پژوهش‌های تطبیقی با محوریت مفاهیم عرفانی و اخلاقی باید به این مسئله توجه داشت که انجام مطالعات تطبیقی بدون لحاظ اشتراک مضمون و ارزش‌های معنوی، راهی است که در نهایت به ناکجاآباد منتهی خواهد شد. در مطالعه حاضر، در یک سو، اثری از مشرق زمین، *رسالة الطیر*، است که ریشه در منابع غنی اسلامی

دارد. در خصوص «روش سلوک» غزالی، تمام «تذکره‌نویسان به این موضوع اشاره کرده‌اند» که وی «در ابتدای سلوک خویش طریق عزلت و خلوت را پیشه کرده بود» (ابن حجر، سمعانی، رافعی، سبکی، ابن نجار، ابن خلکان، اسنوی، صفدی، ابن ملقن، یافعی، ابن عماد، و ابن قاضی شهبه؛ نقل در مجاهد ۱۳۷۶: ۱۷-۱۸)، اما در مراحل بعد، «طریق عشق را برگزید و از این جهت شهره آفاق گشت». در سوی دیگر، در کتاب اسکار و خانم رز، مضامین لطیف مذهبی و سلوک محور به وفور وجود دارد. البته مؤلفه مذهب در دیگر آثار اریک امانوتل اشمیت^۲ از جمله انجیل به روایت پیلاتوس، آقای ابراهیم و گل‌های قرآن نیز به طرز چشمگیری خودنمایی می‌کند.

تمرکز پژوهش حاضر، پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است:

- چارچوب سلوک تبیینی توسط عطار تا چه میزان برای تحلیل تطبیقی آثار مذکور کاربرد دارد؟

- چه عواملی در تطبیق‌پذیری دو داستان مؤثر بوده است؟

- نقاط تشابه میان مراحل سلوک در داستان‌های یادشده کدامند؟

- تا چه میزان وادی‌های سلوک در دو اثر متفاوتند؟

۲. پیشینه پژوهش

احمد غزالی، برادر امام محمد، رساله‌ای با عنوان رساله‌الطیور دارد که در واقع نسخه فارسی رساله‌الطیور است (پورجوادی، ۱۳۵۵: ۱۵ و زرروانی و طاهری، ۱۳۹۵: ۱۵). در هر دو اثر، زبانی نمادین در تبیین سلوک به کار رفته است. به‌طور کلی می‌توان گفت که مفاهیمی از جمله «غربت روح در قفس تن و بازگشت به اصل در ادبیات عرفانی» قابلیت ظهور و بروز هنرمندانه‌ای در قالب «آثار تمثیلی» و با به‌کارگیری زبان «نمادین» دارند (نورایی و اسدیان، ۱۳۹۵: ۲۹۳).

به عقیده پژوهشگران «هیچ متنی صرفاً به یاری نبوغ و اذهان اصیل نویسنده آفریده نمی‌شود، بلکه با استفاده از متون از پیش موجود فراهم می‌آید» (پیرانی، ۱۳۹۷: ۱۵۰) و

1 Oscar and the Lady in Pink

2 Schmitt, E. E.

رگه‌ها و عناصری از داستان‌های متقدم در آثار متأخر قابل رصد است. در این خصوص، برخی پژوهشگران منطق‌الطیر را اثری مبتنی بر رساله بحرالحقیقه احمد غزالی (وفایی و میلادی، ۱۳۹۸: ۱۹۸) و یا مقتبس از رساله‌الطیور غزالی معرفی کرده‌اند (مجاهد، ۱۳۷۶: ۷۰؛ کوپا، ۱۳۹۰: ۳ و فدوی، ۱۳۹۶: ۱۰۳).

ابن سینا نیز کتابی به نام «رساله‌الطیر» دارد که به عقیده فروزانفر (۱۳۴۰) شیخ عطار شاهکار منظوم‌مخود، منطق‌الطیر را با الهام از آن نگاشته شده است. زارع جیرهنده (۱۳۹۴) نیز پژوهشی در خصوص تطبیق این دو اثر انجام داده و با ذکر موارد تطبیق‌پذیر فراوان به گونه‌ای بر این امر صحه گذاشته است. علاوه بر این، ابراهیمی و کسرائی‌فر (۱۳۸۸: ۱۴۲) به چند اثر سلوک‌محور از ابن سینا، از جمله رساله‌الطیر، حی بن یقظان و سلامان و ابسال، اشاره کرده و منبع الهام‌بخش در پدیداری این آثار سلوک‌محور را معراج‌نامه رسول اسلام، محمد مصطفی (صلی الله علیه و آله)، معرفی کرده‌اند. در واقع، شاید بتوان ادعا کرد که با ردگیری ارتباط سلسله‌وار آثار سلوک‌محور اسلامی، ممکن است صرفاً به یک منبع اصلی، یا یک اثر واحد الهام‌بخش رسید: معراج‌نامه. البته، چنانچه در ادامه ذکر خواهد شد، این تأثیرگذاری حتی مرزهای زبانی و جغرافیایی و فرهنگی را نیز درنوردیده است. هر چند تاکنون مقاله‌ای با این عنوان انجام نشده است، اما می‌توان پیشینه مطالعات موردی را در قالب مقالاتی که در ادامه ارائه شده است، بررسی کرد.

مقاله صدرزاده (۱۳۸۱) به تطبیق مقوله سلوک در رؤیای صادق، کمدی الهی، ارداویراف‌نامه و رساله‌آمرزش و بررسی دنیای پس از مرگ پرداخته است. به عقیده وی، هر چهار اثر در یک نکته ویژه قابل تطبیق‌اند و آن عامل زمینه‌ساز خلق این آثار است. صدرزاده (۱۳۸۱: ۵۰) «وجود بحران‌های حاکم بر جوامعی [...] که نویسندگان آثار در آن محیط می‌زیسته‌اند» را از عوامل اصلی آفرینش آثار سلوک‌محور فوق قلمداد کرده است. در مقاله «نردبان سلوک» اوجاق‌علیزاده (۱۳۸۶) به تحقیق دو پژوهشگر شهیر به نام چرولی^۱ و آسین پالاسیوس^۲ اشاره شده است که هر یک به روشنی و با دلایل محکم

1 Cerolli, E.

2 Palacios, A.

برالهام‌پذیری *کمدی الهی* از آثار اسلامی به خصوص کتاب *معراج‌نامه* تأکید کرده‌اند. اوجاق علیزاده (همان: ۱۰۵-۹۰) *معراج‌نامه* را بر خلق آثار سلوک محور زیر نیز تأثیرگذار دانسته و پژوهشگر به تفصیل به شرح دلایل خود در این خصوص پرداخته است: *معراج‌نامه* بایزید بسطامی، *معراج‌نامه* ابوالحسن خرقانی، *معراج‌نامه* محی‌الدین عربی، *سیرالعباد الیالمعاد* سنایی، *معراج‌نامه* ابن‌سینا، *رساله الغفران* معری، *رساله التوابع و الزوابع* اندلسی و جاویدنامه اقبال لاهوری.

آذر (۱۳۸۷) در مقاله خود به این نکته اشاره دارد که دانته^۱ در آفرینش آثار خود دو منبع الهام‌بخش داشته است: *معراج‌نامه* حضرت محمد (ص) و «*اردویراف‌نامه*». دانته به عقیده دل‌ویدا^۲ (۱۹۴۹: ۳۹۲ نقل در همان: ۲۷) به یکی از منابع اسلامی دسترسی داشته است که پژوهشگر، این منبع اسلامی را *معراج‌نامه* معرفی کرده است. علاوه براین، طبق نظر پالاسیوس نخستین آیه سوره اسراء (همان: ۱۹) و ترجمه‌ای لاتین از *معراج‌نامه* (مرندی و احمدیان، ۱۳۸۵: ۱۵۱ و ضرغام و عظیمی، ۱۳۹۵: ۵۵) دو منبع الهام بخش دانته در نگارش *کمدی الهی* بوده است.

کوپا (۱۳۹۰) از منظر روایت‌پردازی به تطبیق دو اثر *رساله‌الطیور* و *منطق‌الطیر* پرداخته و معتقد است که غزالی و عطار یک «حماسه عرفانی» خلق کرده و در آن «سفر فکرت قلبی را در قالب هجرتی پر مخاطره به تصویر می‌کشند». البته تمرکز پژوهشگر بر مقامات سلوک و قیاس تطبیقی آن نبوده و مطلبی در این باب نگاشته نشده است.

سیفی و لطفی‌مفرد نیاسری (۱۳۹۱) در مقاله خود به تطبیق مقامات سلوک در *منطق‌الطیر* عطار با مراحل سلوک در *علی‌طریق* / *یرم* اثری از شاعر عرب‌زبان، نسیب عریضه پرداخته و دریافته‌اند که در قصیده عریضه «در موارد بسیاری مضامینی مشترک با شاعر پارسی‌گوی» وجود دارد. طبق نتیجه‌گیری پژوهشگران، شاعر عرب‌در سرایش *قصیده علی‌طریق* / *یرم* از *منطق‌الطیر* عطار الهام گرفته است و عریضه و شیخ عطار «در اندیشه، بسیار به یکدیگر شباهت دارند».

1 Dante, A.

2 Della Vida, G.

صادقی شهپر و صادقی شهپر (۱۳۹۲) به تطبیق وادی‌های سلوک در *منطق‌الطیر* با مقامات سلوک در یوگاسوتره پرداخته و در بیان افتراق آن‌دو بیان کرده‌اند که سالک یوگایی درصدد نائل گشتن به وحدت با خویش است، اما سالک اسلامی در تلاش برای وحدت با خدای احد است.

نوحی (۱۳۸۷) *منطق‌الطیر* عطار را با مجلس مرغان چاوسر^۱ تطبیق داده و در یافته‌های مقاله خود به این مسئله اشاره می‌کند که چاوسر از دانته الهام گرفته است. البته محققان دیگر خاطر نشان کرده‌اند که دانته تأثیر فراوانی از آثار عرفانی اسلامی پذیرفته است.

حکمت و پرزاد (۱۳۹۴) در تطبیق *منطق‌الطیر* با *داستان‌های کاتربری* چاوسر و تبیین مضامین مشترک دو اثر از قبیل «سفر، زیارت و خودشناسی»، یادآور شده‌اند که این شباهت ریشه در تأثیر و تأثر دو اثر ندارد، بلکه به سبب «جهانی بودن مفاهیم ادبیات» پدید آمده است. نتیجه‌گیری حکمت و پرزاد از تطبیق *داستان‌های کاتربری* چاوسر با *منطق‌الطیر* شیخ عطار چنین بوده است که وجود «مفاهیم مشترکی چون سفر، زیارت و خودشناسی» در آثار این دو نویسنده بزرگ را می‌توان از وجوه اشتراک آنها دانست؛ هرچند بروز چنین تشابهی ناشی از «جهانی بودن مفاهیم ادبیات» بوده و ارتباطی با «تأثیرپذیری» چاوسر از عطار ندارد.

ممتحن و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با مضامین سلوک محور به قیاس *سیرالعباد الی المعاد حکیم سنایی* با *کمدی الهی* دانته پرداخته و نتیجه گرفته‌اند که راه عرفان و عشق، نزدیک‌ترین راه برای رسیدن به سرمنزل مقصود و کشف حقایق است.

افروز (۱۳۹۶) در مقاله خود به تطبیق مراحل سلوک سی مرغ در *منطق‌الطیر* با مراحل سفر قهرمان داستان *اسکار و خانم رز* پرداخته و به طور کلی، همسانی‌های مراحل سلوک را ریشه در پیش‌زمینه مذهبی دو اثر قلمداد کرده است.

نوری و بیرانوند (۱۳۹۶) پس از بررسی تطبیقی دو شاهکار ادبیات جهان، *اودیسه* هومر^۲ و *منطق‌الطیر* عطار به نقاط تشابه و بن‌مایه‌های مشترک دو اثر اشاره کرده‌اند؛ از جمله «تاریک بودن راه»، «انگیزه بازگشت»، «داشتن راهنما»، «انگیزه بخشش بودن عشق» و «مدد

1 Chaucer, G.

2 Homer

جستن از پیشگویی» و به طور عام، «چارچوب و خطوط کلی روایی. هرچند، در نهایت پژوهشگران به طرح هیچ ادعایی در خصوص تأثیرپذیری دو اثر از همدیگر نپرداخته‌اند. سلیمی کوچی و قاسمی اصفهانی (۱۳۹۸) با لحاظ این موضوع که «پیمودن مقامات سلوک» به عنوان «یکی از ملزومات رسیدن به کمال» است به «بررسی بینامتنی هفت وادی عشق منطق‌الطیر عطار در مردنیم‌تنه و مسافرش از آندره ژید»^۱ پرداخته و چنین نتیجه‌گیری کرده‌اند که درونمایه‌های اصلی دو اثر ژید و عطار «شبهات و هم پیوندی بسیاری با یکدیگر دارد». محققان به طور سربسته به تطبیق مقامات پرداخته و پژوهش عمدتاً بر سنگ‌بنای بینامتنیت استوار است.

مقاله طاهری (۱۴۰۱) به تطبیق مراحل سلوک در منطق‌الطیر عطار نیشابوری و گلشن راز شیخ محمود شبستری اختصاص یافته است. طبق یافته محقق، «تئوری سلوک شبستری منطبق با هفت شهر عشق طاراست؛ تکیه شبستری بر قهرمان سفر مقدس است و تکیه عطار بر حادثه‌ها و صحنه‌پردازی‌ها» (طاهری، ۱۴۰۱: ۲۵۳) و «هر دو به فقر و فنا منتهی می‌شود» (همان: ۲۲۸). نکته قابل توجه اینکه هر دو اثر تطبیق یافته توسط پژوهشگر متعلق به ادبیات کهن فارسی و در قلمروی فرهنگ ایرانی است.

بنابراین، تاکنون مطالعه‌ای انجام نشده است که به لحاظ مضمون مذهبی و زیربنای عرفانی مشترک، داستان‌های مدنظر در پیکره پژوهش حاضر را تطبیق کرده باشد. علاوه بر این، تحقیقی تاکنون در خصوص تطبیق منازل سفر مرغان رساله‌الطیر و مراحل سلوک اسکار در داستان فرانسوی صورت نگرفته است.

۳. روش پژوهش و مبانی نظری

در انجام پژوهش حاضر از روش تحلیلی-توصیفی و تحلیل محتوا استفاده شده است. مبنای کلی مقاله نیز بر پایه مکتب آمریکایی است که بجای تمرکز بر پیدا کردن مدارک تاریخی یا شواهد اثبات‌گرایانه، عمدتاً بر شواهد متنی تأکید دارد. مراحل سلوک در منطق‌الطیر عطار چارچوب تحلیل داده‌های پژوهش را تشکیل می‌دهد. در این چارچوب

---

1 Gide, A.

ترتیب منازل سلوک چنین است: طلب، عشق، معرفت، استغنا، توحید، حیرت، فقر و فنا. این هفت مرحله سلوک، اساس تطبیق مراحل سفر معنوی قهرمان داستان *اسکار و خانم رز* و مرغان *رسالة الطیر* قرار گرفته است.

ذکر خلاصه‌ای موجز از داستان‌ها ضروری است؛ نخست، *رسالة الطیر* محمد غزالی به شیوه‌ای دلنشین به مراحل سلوک گروهی از مرغان پرداخته است. در این حکایت کوتاه عرفانی، جمعی از پرندگان تصمیم می‌گیرند به بارگاه ملک عنقا سفر کنند، چراکه تنها وی را در خور پادشاهی می‌یابند. منادی با برشمردن مخاطرات سفر، می‌کوشد ایشان را از این تصمیم منصرف گرداند، اما در نهایت، جمعی از مرغان موانع را پشت سر می‌گذارند و به ملک ملک می‌رسند، اما با استغنا وی مواجه می‌شوند. در کمال ناامیدی چند بار اظهار عجز و مسکنت می‌نمایند و در نهایت ملک ایشان را به نزد خود فرامی‌خواند. دوم، داستان *اسکار و خانم رز* که با نام‌های *اسکار و خانم صورتی* یا *اسکار و بانوی گلی پوش* نیز ترجمه شده است. شخصیت اصلی این داستان، کودکی است به نام اسکار. او که به سبب ابتلا به سرطان خون در بیمارستان بستری شده است با راهنمایی‌های پرستاری که او را مامی رز یا خانم رز خطاب می‌کند، تصمیم می‌گیرد به خدا نامه بنویسد. نامه‌نگاری اسکار تا مدتی که در بیمارستان بستری و هنوز در قید حیات است، ادامه می‌یابد. در این داستان، کودک تمثیلی از سالک نوپا و پرستار نمادی از پیر و مرشد او است.

۴. بحث و بررسی

در داستان *اسکار و خانم رز*، آشنایی اسکار با خدا و گذر از مراحل مختلف با مراحل سیر و سلوک عارفان در ادبیات فارسی قابلیت تطبیق دارد. در ادامه، ضمن تبیین تک‌تک وادی‌های سلوک از دیدگاه عطار و پس از ذکر شاهد مثال از *رسالة الطیر* به بخش‌هایی از رمان فرانسوی متناسب با هر وادی اشاره شده است.

محمد غزالی در *رسالة الطیر* خود، مراحل سلوک مرغان تا وصال ملک عنقا را به شیوه‌ای لطیف بیان کرده است. او اولین گام سلوک را «طلب» و «کشش» می‌داند و معتقد است، مرغان به‌خوبی درک کرده‌اند که چاره‌ای جز داشتن پادشاه ندارند:

اجتمعت أصنافُ الطير على اختلاف ألوانها و أنواعها و تباين طبائعها و زعمت أنه لأبد لها من ملك، و اتفقوا أنه لا يصلح لهذا الشأن إلا العنقاء. و قد وجدوا الخبر عن استيطانها في موطن العز و تقرر لها في بعض الجزائر. فجمعتهم داعية الشوق و هممة الطلب

(پورجوادی، ۱۳۵۵: ۴۵).

ترجمه: انواع پرندگان از هر نوع گردیکدیگر جمع شدند و اذعان داشتند که آنها را چاره‌ای نیست جز داشتن یک پادشاه و جملگی متفق بودند که تنها عنقا شایسته این جایگاه است. پس خبر پرسیدند و دریافتند که عنقا در جزیره عزت مستقر است. پس آتش شوق و طلب در ایشان شعله‌ور شد.

در ادامه، غزالی برای نشان دادن اراده مرغان می گوید:

«فَصَمُوا الْعِزْمَ عَلَى النَّهْوِضِ إِلَيْهَا وَ الْإِسْتِظْلَالَ بِظِلِّهَا وَ ... وَ الْإِسْتِسعَاد بِخِدْمَتِهَا»

(همان: ۴۵)

ترجمه: پس ایشان را عزمی راسخ بود که در پی مُلکِ مُلکِ روند و در سایه حکومتش آرام گیرند و در طاعت و خدمتش بکوشند.

در واقع، غزالی با استخدام لغاتی چون «شوق» و «طلب» و عطار با به کارگیری واژگان «دریغ» و «درد» کوشیده نهایت درگیری ذهنی سالک را نشان دهد. در رمان فرانسوی، این انگیزه یا طلب به وسیله ارتباط اسکار با خانم رز به عنوان هدایتگر او در این سیر و سلوک، شکل می گیرد. اسکار در نامه اول خود به خدا چنین می نویسد:

من کله تخم مرغی هستم. هفت ساله به نظر میام. در بیمارستان زندگی می کنم؛ چون سرطان دارم. تا حالا باهات حرف نزده بودم؛ چون راستش

اصلاً فکر نمی‌کنم تو وجود داشته باشی. خوب آگه اینجوری بنویسم که بد می‌شه! دیگه محلم نمی‌کنی [نمی‌ذاری]!؛ در صورتی که من احتیاج دارم تو به من توجه کنی!

(اشمیت، ۱۳۸۷: ۱۲)

عبارت‌های محوری همچون «تا حالا باهات حرف نزده بودم» و «من احتیاج دارم تو به من توجه کنی» بر تلاش کودک -در مقام سالک نوپا- در گذر از وادی نخست حکایت دارد. شدت این طلب در نامه دوم اسکار به خداوند به اوج خود می‌رسد و حاکی از درک نیازمندی بی‌چون و چرای سالک به مرشد خود است. اسکار زمانی که می‌فهمد مامی رز را نمی‌تواند هر روز ببیند و او صرفاً هر چند روز یکبار قرار است به ملاقات اسکار بیاید از شدت ناراحتی، ملتمسانه می‌گرید و در نامه چنین می‌نویسد:

«آگه شما هر روز نیاید، منم به خدا نامه نمی‌نویسم! ... مامی رز خارج شد و منم شروع کردم به گریه کردن. قبلاً حس نمی‌کردم چقدر احتیاج به کمک دارم! نمی‌دونستم که واقعاً مریض هستم!»

(همان: ۳۲)

در رساله الطیر، وادی دوم سلوک وقتی آغاز می‌گردد که منادی می‌کوشد مرغان را از سفر برحذر دارد و حتی برای اقناع ایشان به آیات قرآن (سوره بقره، آیه ۱۹۵) متوسل می‌شود:

«و اِذَا هُمْ بِمِنَادِي الْغَيْبِ يُنَادِي مِنْ وَّرَاءِ الْحُجُبِ: «وَلَا تُلْقُوا بَأْيَدِكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ». لَازِمُوا اِمَاكِنَكُمْ، وَ لَا تُفَارِقُوا مَسَاكِنَكُمْ، فَانَّكُمْ اِنْ فَارَقْتُمْ اَوْطَانَكُمْ ضَاعَفْتُمْ اَشْجَانَكُمْ، فَدُونَكُمْ وَالتَّعَرُّضُ لِلْبَلَاءِ، وَالتَّحَلُّلُ بِالْفَنَاءِ»

(پورجوادی، ۱۳۵۵: ۴۵-۴۶)

ترجمه: و آنگاه که منادی از پس پرده غیب ندا داد: «با دستان خود، خویش را به ورطه نابودی نیندازید». در آشیانه‌های خود بمانید و خانه‌های خود را ترک نکنید، که اگر ترک آشیانه کنید، گرفتار رنج و بلا خواهید شد.

اما مرغان نه تنها نهراسیدند که بارقه شوق در ایشان شعله‌ورتر شد:

«فَلَمَّا سَمِعُوا نِدَاءَ التَّعَذُّرِ مِنْ جَنَابِ الْجَبْرُوتِ، مَا زَادُوا إِلَّا شَوْقًا وَ قَلَقًا، وَ تَحِيرًا وَ أَرْقًا، وَ قَالُوا مِنْ عِنْدِ آخِرِهِمْ: «وَلَوْ دَاوَاكَ كُلُّ طَبِيبِ انْسٍ / بغير کلام لیلی، ما شفاکا»

(همان: ۴۶)

ترجمه: با شنیدن ندای منادی، آتش شوق و اشتیاق در ایشان بیش از پیش شعله‌ور شد و حیران و بی‌قرار شدند و گفتند: «اگر دواي تمام طبیبان گردآوری، ما را جز سخن لیلی هیچ شفایی نباشد».

اما منادی را که گویی عزمش بر رهنمی ایشان استوار گشته بود، دیگر بار به استدلالانی توسل جست تا بلکه آبی بر آتش شعله‌ور شوق ایشان ریخته و آنها را دلسرد کند:

ثم نادى لهم الحنين، و ...، فقبل لهم: بين أيديكم المهامه الفحيح، و الجبال الشاهقة، والبحار المغرقة، و أماكن القر، و مساكن الحر، فسبوشك أن تعجزوا دون بلوغ الأمانة، فتخترمكم المنية، فالأحرى بكم مساكنة أوكار الأوطار، قبل أن يستدرجكم الطمع

(همان)

ترجمه: سپس ندا آمد: مخاطرات فراوان پیش روی خواهید داشت، کوه‌های بلند، دریا‌های ژرف، شهرهای گرمسیر و سردسیر و بنابراین از وصال به مقصود عاجز خواهید ماند، و صلاح آن است که قبل از اینکه حرص و آز شما را زمین گیر کند، در آشیانه خویش مسکنت گزینید.

اما، این بار هم به قول مولانا «از قضا سرکه انگبین صفرا فزود» و تلاش منادی نه تنها شعله شوق را در ایشان خاموش نکرد، بلکه آن را عشقی سوزان مبدل ساخته و آنها را بی‌قرارتر نمود و این «عشق» همان وادی دوم سلوک است:

«و اِذَا هُمْ لَا يَصْغُونَ إِلَىٰ هَذَا الْقَوْلِ وَلَا يُبَالُونَ، بَلْ رَحَلُوا»

(همان)

ترجمه: ایشان به آن سخنان گوش ندادند و وقتی نیز بر آن نهادند، بلکه پای در سفر نهادند.

به دیگر بیان، مرغان رساله الطیر به واسطه اینکه در وادی عشق مقام گزیده بودند از توصیف بیابان سوزان، دریای عمیق، کوه‌های بلند، سرما و گرما و حتی «مرگ» ترسی به خود راه ندادند و سلوک خویش آغاز نمودند:

«فَامْتَطَىٰ كُلِّ مِنْهُمْ مَطِيَّةَ الْهَمَّةِ، قَدْ الْجَمَهَا بِلِجَامِ الشَّوْقِ، وَ قَوْمَهَا بِقَوَامِ الْعَشْقِ»

(همان)

ترجمه: پس جملگی عزم سفر کردند و با لگام شوق و قدرت عشق گام در راه نهادند.

در داستان اسکار و خانم رز، نامه دوم قهرمان داستان فرانسوی حاکی از شکل‌گیری رابطه‌ای عاشقانه بین اسکار و خداست:

«خدای عزیز! بارک الله! [...] قبل از اینکه نامه‌ات رو پست کنم، جوابم رو دادی!»

(اشمیت، ۱۳۸۷: ۲۳).

کودک یا همان سالک نوپا در طول نامه، عشق خود به خدا را ابراز می‌کند؛ به گونه‌ای که در سطور پایانی نامه، شدت عشق وی به ملاقات با خدا به روشنی ظهور و بروز نموده است:

می‌خواستم بگم من کاملاً موافقم برای یک ملاقات، یک دیدار در روحم. احساس می‌کنم باید خیلی قوی باشم. دوست دارم که این ملاقات رو با من انجام بدی. [...] بعضی وقت‌ها وسط روز هم به خاطر خستگی [و خواب‌آلودگی ناشی از دارو و] درمان‌ها یه چرتی می‌زنم؛ ولی هر وقت دیدی اینطوری، هیچ تردید نکن؛ چون خیلی حیفه که به خاطر یکی - دو دقیقه این ور و آن ور، این ملاقات رو از دست بدم»
(اشمیت، ۱۳۸۷: ۲۳-۳۶)

منزل سوم، وادی «معرفت» است. غزالی برای نشان دادن سطح معرفتی خاص هر سالک و اینکه وی ممکن است تنها تا منزلی از منازل سلوک پیش رود، به طور تمثیلی به بازماندن برخی مرغان در راه شهرهای گرمسیر و سردسیر یا غرق شدن برخی دیگر در دریا اشاره می‌کند:

«فَهَلَّكَ مَنْ كَانَ مِنْ بِلَادِ الْحَرِّ فِي بِلَادِ الْبَرِّ، وَ مَاتَ مَنْ كَانَ مِنْ بِلَادِ الْبَرِّ فِي بِلَادِ الْحَرِّ. وَ تَصَرَّفَتْ فِيهِمُ الصَّوَاعِقُ، وَ تَحَكَّمَتْ عَلَيْهِمُ الْعَوَاصِفُ. حَتَّى خَلَصَتْ مِنْهُمْ شَرَّ ذِمَّةٍ قَلِيلَةٍ إِلَى جَزِيرَةِ الْمَلِكِ»
(پورجوادی ۱۳۵۵: ۴۶-۴۷)

ترجمه: بنابراین آنان که قبلاً مقیم نواحی گرمسیر بودند، در اماکن سردسیر جان سپردند و ایشان که اهل نواحی سردسیر بودند در نواحی گرمسیر هلاک شدند. آنها همچنین دچار صاعقه و طوفان شدند تا اینکه نهایتاً تنها اندکی از ایشان به جزیره پادشاه واصل شدند.

اما در نهایت قلبی از ایشان که واجد «معرفت» بودند به سرزمین آمال خود راه یافتند. کسب معرفت حقیقی زمانی میسر می‌شود که سالک با تمام وجود خود درک کند که هیچ نیست و هیچ نمی‌داند و مسکین و فقیر است؛ هم فقیر مادی و هم معنوی. سالک وقتی دریابد که هیچ ندارد و هیچ نمی‌داند، زمینه کسب معرفت برای وی فراهم می‌شود و همین معرفت است که سالک را به وادی استغنا رهنمون می‌شود. آیه ۱۵ سوره مبارکه فاطر این نکته ظریف را در خود جای داده است: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾

همین نکته به شیوه‌ای بسیار زیبا در رساله الطیر آمده است:

فَلَمَّا عَمَّهُمُ الْيَأْسُ، وَ ضَاقَتْ بِهِمُ الْأَنْفَاسُ، تَدَارَكْتَهُمْ أَنْفَاسُ الْإِنْسَانِ، وَ قِيلَ لَهُمْ: هِيَهَاتَ! فَلَا سَبِيلَ إِلَى الْيَأْسِ - «لَا يِيَّاسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ». فَانْ كَانَ كَمَالُ الْغَنِيِّ يُوجِبُ التَّعَزُّزَ وَ الرَّدَّ، فَجَمَالَ الْكَرَمُ أَوْجَبَ السَّمَاخَةَ وَ الْقَبُولَ. فَبَعْدُ أَنْ عَرَفْتُمْ مَقْدَارَكُمْ فِي الْعِجْزِ عَنْ مَعْرِفَةِ قَدْرِنَا، فَحَقِيقُ بِنَا إِبْوَاؤُكُمْ فَهُوَ دَارُ الْكَرَمِ وَ مَنْزِلُ النِّعَمِ، فَأَنَّهُ يُطَلَّبُ الْمَسَاكِينُ الَّذِينَ رَحَلُوا عَنْ مَسَاكِنَةِ الْجَنَانِ. ... وَ مَنْ اسْتَشَعَرَ عَدَمَ اسْتِحْقَاقِهِ فَحَقِيقُ بِالْمَلِكِ الْعِنْقَاءِ أَنْ يَتَّخِذَهُ قَرِينًا

(پورجوادی، ۱۳۵۵: ۴۷-۴۸)

ترجمه: وقتی ناامیدی آنها را فرا گرفت و نفس‌هایشان تنگ شد و پذیرای یأس شدند به آنها گفتند: «چه! نباید ناامیدی به خود راه دهید: «جز کافران از رحمت خدا ناامید نمی‌شوند». اگر کمال استغناى ما و غایت عزت ما موجب رد است، کمال کرم ما موجب قبول است. پس اینکه که به منزلت نازل خویش در شناخت قدر ما واقف گشتید، لایق دخول به سرای کرم و منزل نعم شدید، چراکه جناب ایشان تنها مساکین را از سرایشان بدین جانب

می‌طلبد. ... و هر که در خود استحقاقی نیابد و خود را لایق نداند، پس حقیقتاً به نزد ملک عنقا مشرف خواهد شد.

به عبارت دیگر، مرغان به واسطه رنجی که در راه رسیدن به ملک متحمل شده بودند، خود را مستحق وصال می‌دانستند و همین وهم «استحقاق» و شأن قائل شدن برای خود، اتفاقاً مانع وصال شد و گرد و غباری بود که تا از میان برداشته نشد، ملک عنقا به ایشان اذن دخول نداد. وقتی عالمان به درجات بالای دانش می‌رسند، درمی‌یابند که هیچ نمی‌دانند. در ضرب‌المثل‌های دیگر فرهنگ‌ها نیز بر چنین مفهومی تأکید شده است: «هرآنچه می‌دانیم این است هیچ نمی‌دانیم!». عالمانی که به هیچ ندانستن خود اقرار می‌کنند، آماده کسب معرفت حقیقی می‌شوند، اما آنان که پرده کبر پیش‌چشمان است و دانش قلیل خود را کثیر می‌پندارند، هرگز مجال و توان گام نهادن در وادی معرفت را نمی‌یابند. در داستان مرغان، غزالی به شیوه‌ای بسیار ظریف و دلنشین به این نکته عرفانی اشاره می‌کند. در واقع، نماد این افراد در رساله‌الطیر آن مرغانی هستند که راهی سفر نشدند و پای در طریق سلوک نهادند:

«و لو أردناهم لدعوناهم، ولكن كرهناهم فطردناهم. أنتم بأنفسكم جئتم أم نحن دعوناكم؟ أنتم اشتقتهم أم نحن شوقناكم؟ نحن ألقناكم فحملناكم»

(همان: ۴۹)

ترجمه: و اگر ما را به ایشان میلی بود، آنها را فرامی‌خواندیم، اما چون از ایشان کراهت داشتیم، پس طردشان نمودیم. آیا شما گمان می‌کنید که (به میل) خودتان آمدید یا آنکه ما دعوتتان کردیم؟ آیا آن اشتیاق به تمامی از آن خودتان بود یا ما آن شوق را در دلتان برانگیختیم؟ ما شما را بی‌قرار ساختیم و راهی سفر کردیم.

در حکایت فرانسوی، از آنجا که کودک دچار سرطان است، هم از بُعد جسمی نحیف و هم به لحاظ روحی بسیار ضعیف شده است. علاوه بر این، در جهانی که سالک نوپا برای خود ساخته است، پیر و مرشد وی در کالبد فردی تجلی یافته است که بسیار پر قدرت و دارای توانمندی‌های خارق‌العاده است. مرشد که به فراست از این درک ویژه سالک از مسئله «توان و قدرت» آگاه شده است، خود را واسطه میان سالک و مقصد نهایی وی قلمداد کرده و در نقش یک میانجی ظاهر می‌شود که قرار است سالک نحیف را در مسیر آگاهی و معرفت و توانمندسازی، گام به گام به پیش ببرد. از این رو، در وهله اول از صفت بارز الهی؛ یعنی قدرت سخن گفته و رو به اسکار می‌گوید که او لازم است با منشأ و مبدأ قدرت لایزال آشنا شده و به برقراری ارتباط با او بیندیشد:

«تو باید به خدا بنویسی! اون از من قوی‌تره!»

(اشمیت، ۱۳۸۷: ۳۰)

اما مرشد در این نقطه متوقف نشده و زمان را برای گشودن درهای دیگر معارف غنیمت می‌شمرد؛ به گونه‌ای که سخن از نزدیکی و قرب بیشتر و حتی دیدار با خداوند می‌کند:

- همه اینارو تو نامهت واسه خدا تعریف کن! ازش بخواه که بیاد تو رو
بینه!

- اون حرکت می‌کنه؟ [...]

- نه! اون یه مدل مخصوص داره واسه ملاقات... تو فکر و روحت به
ملاقاتت میاد.

- آها! این خوبه! خوشم اومد! به نظر میاد خیلی قوی باشه!

- حالا می‌بینی! اون قدر دیدنش حال آدمو جا میاره...!

(همان: ۳۰-۳۲).

در این مرحله، سالک که هنوز خام و نوپا محسوب می‌شود با لحاظ توانمندی خدا در برآورده‌سازی خواسته‌ها، پای نیازهای مادی را به میان می‌کشد که همین امر واکنش قابل

انتظار و بهنگام مرشد را در پی دارد. او به کودک خردسال یادآوری می‌کند که خداوند را نباید در قالب بابائوئل تصور کند، بلکه لازم است تصویری فرازمینی در ذهن خود نقش بندد که در این مرحله از سلوک، بتواند توشه‌های معنوی از نور معرفت برگیرد و «قسمت‌های تاریک ذهن» خود را روشنی بخشد تا بلکه گذر از وادی‌های دیگر میسر شود:

- باشه! پس من هر چیز دلم بخواد، می‌تونم سفارش بدم: اسباب‌بازی، آبنبات، ماشین...!
  - نه اسکار! خدا پاپائوئل نیست! تو فقط می‌تونی چیزهای روحی و فکری رو ازش بخوای!
  - مثلاً؟
  - مثلاً پشتکار، شهامت، جرئت، روشن شدن قسمت‌های تاریک ذهنت.
- (همان: ۲۲)

وادی چهارم سالک، منزلگاه استغنا است. مرغان رساله الطیر وقتی به مقصد رسیدند، کسی را فرستادند تا حضورشان را به ملک اطلاع دهد. پس ملک عنقا گفت تا دلیل حضورشان را بپرسند. مرغان گفتند:

«حَضْرَنَا لِيَكُونَ مَلِكَنَا»

(پورجوادی، ۱۳۵۵: ۴۷)

ترجمه: آمده‌ایم تا تو پادشاهمان باشی!

درست در اینجاست که مرغان از استغناى ملک عنقا خبردار شدند:

«فَقِيلَ لَهُمْ: «أَتَعَبْتُمْ أَنْفُسَكُمْ. فَنَحْنُ الْمَلِكُ، شِئْتُمْ أَوْ آيْتُمْ، جِئْتُمْ أَوْ ذَهَبْتُمْ، لَا حَاجَةَ بِنَا لِيَكُم». فَلَمَّا أَحْسَوْا بِالْأَسْتِغْنَاءِ وَالتَّعَدُّرِ، أُسُوا وَخَجَلُوا»

(همان)

ترجمه: به آنها گفته شد: «شما خود را (بی‌جهت) خسته کردید. ما پادشاه هستیم، چه شما بخواهید چه نخواهید، چه گواهی دهید و چه ندهید، ما را به خدمت و طاعت شما حاجتی نیست.» پس مرغان که استغنا‌ی ملک دیدند، ناامید گشتند و خجل شدند.

وادی استغنا در داستان اسکار و خانم رز، جلوه خاصی دارد. گام نهادن در وادی استغنا سبب می‌شود که همان‌طور که عطار فرموده است، گویا چشم غیبی و چشم معرفت کودک گشوده شده و دیگر مانند دیگران صرفاً چشم ظاهریین ندارد؛ به طوری که دختر بچه سیاه و کبود بستری در بیمارستان در نگاهش زیبا جلوه می‌کند؛ دخترکی که به دلیل نرسیدن خون کافی به شش‌هایش، تمام بدن و صورتش کبود شده است:

«من که فکر می‌کنم خیلی حیفه؛ چون به نظر من پگی بلو همین‌طور کبود، خوشگل‌تره. دور و برش همیشه نور و سکوت هست. وقتی آدم بهش نزدیک می‌شه، فکر می‌کنه تو یک عبادتگاه هست.»

(اشمیت، ۱۳۸۷: ۳۹)

اسکار با گام نهادن در وادی استغنا، برخلاف دیگران که صرفاً از منظر چشم عقل محاسباتی بر جهان و جهانیان می‌نگرند، پگی بلو را زیبا می‌بیند، چرا که معتقد است هاله‌ای از نور او را در برگرفته و او را به طرز خاصی به گونه‌ای روحانی و معنوی و نه عقلی و زمینی، زیبا ساخته است.

نقش مرشد در رهنمون‌سازی او به وادی استغنا بی‌بدیل بوده است. خانم رز با تکیه بر جنبه‌های معنوی، جوانب مادی را برای کودک خردسال کمرنگ جلوه می‌دهد. در سطرهای پایانی نامه سوم، او جسم را که ارزشمندترین دارایی مادی هر فرد است در برابر روح یا به قول خودش «گرمای قلب»، بسیار کم‌ارزش می‌داند:

«تو، اسکار کوچولوی من! استخوانات خیلی سبکه؛ گوشت زیادی هم نداری؛ ولی محبوبیت به گوشت و استخوان نیست. مهم گرمای قلبه که مال تو هم خیلی گرمه.»

(همان: ۴۸)

از منظر دیگر، احساس بی‌نیازی از دیگران و به تبع آن، خوشبخت تصور کردن خود با وجود نظرات دلسردکننده آنان در نامه چهارم به این شکل بروز یافته است:

صبح که سرپرستار بخش، ما رو با هم دید...، وای وای! وای وای! چشمتون روز بد نبینه! [...] شروع کرد به فریاد زدن؛ پرستار شب هم با فریاد همراهیش کرد؛ [...] بعدش رو پگی؛ بعد رو من؛ درها یکی یکی به هم می‌خورد؛ [...] به ما می‌گفتند: «بدبخت‌ها»؛ در صورتی که ما خیلی خوشبخت بودیم!

(همان: ۵۴)

وادی پنجم، منزلگاه توحید است. مرغان با بیان این دو عبارت توحیدی از مصحف شریف، «ایاک نعبد و ایاک نستعین»، عرض کردند: «آمده‌ایم تا تو ملک ما باشی» (مجاهد، ۱۳۷۶: ۷۴). ایشان تنها و تنها سیمرخ را شایسته حکمرانی می‌دانند و بس. هرچند وادی توحید در مسیحیت با آنچه در اسلام از آن توحید یاد می‌شود، متفاوت است، اما در سطح اعتقاد و ایمان راسخ به پروردگار می‌توان رگه‌هایی از تشابه در این وادی را نیز ملاحظه کرد. در داستان/اسکار و خانم رز، اسکار والدین خود را به سبب انکار خدا و در عوض، اعتقاد به موجودی خیالی به اسم «بابانوئل»، احمق می‌داند:

– ولشون کنین! پدر و مادر من احمقن!

– البته! ولی آیا هرگز از خدا باهات حرف زدند؟

– چرا! فقط یک دفعه؛ اونم واسه اینکه بگن خدا رو قبول ندارن. اونا فقط

پاپانوئل رو قبول دارن.

– تا این حد احمقن؟

(اشمیت، ۱۳۸۷: ۳۱)

خانم رز نیز از نادانی آنها در اعتقاد نداشتن به خدا، متعجب می‌شود. سلوک قهرمان داستان فرانسوی در اینجا رنگ و بوی ویژه‌ای یافته است؛ سلوکی که در آن، اسکار که منکر خدا بوده و از پدر و مادری کافر متولد شده به سالکی بدل می‌شود که از روی عشق به خدا ایمان آورده و نامه‌هایی می‌نویسد و با او ارتباطی شگرف برقرار می‌کند. مرحله ششم، وادی حیرت و سرگردانی است. مرغان رساله الطیر با دیدن استغناى ملک عنقا مایوس و سرگردان شدند:

«فَلَمَّا أَحَسُّوا بِالْأَسْتِغْنَاءِ وَالتَّعَذُّرِ، أَيْسُّوا وَحَجَلُوا وَخَابَتْ طُنُونُهُمْ، فَتَعَطَّلُوا، فَلَمَّا شَمَلَتْهُمْ الْحَيْرَةُ، وَبَهَرَتْهُمْ الْعِزَّةُ، قَالُوا: لَا سَبِيلَ إِلَى الرَّجُوعِ. فَقَدْ تَخَاذَلَتِ الْقُوَى، وَأَضْعَفْنَا الْجَوَى»

(پورجوادی ۱۳۵۵: ۴۷)

ترجمه: وقتی از استغناى ملک آگاهی یافتند، پریشان و شرمسار و ناامید گشتند و وقتی آشفتگی و سرگردانی و حیرت سراسر وجودشان را فراگرفت و جلال ملک ایشان را مبهوت کرد، گفتند: راهی برای بازگشت نیست. قوایمان به کلی (در طول مسیر) تحلیل رفته است.

در داستان اسکار و خانم رز، وقتی کودک همراه خانم رز به عبادتگاه انتهای بیمارستان می‌رود، مجسمه حضرت عیسی (ع) را می‌بیند و غرق در شگفتی می‌شود و این حیرت را در قالب پرسش‌هایی از پیر و مرشدش بروز می‌دهد:

– وقتی مجسمه ت رو دیدم، شوکه شدم؛ از حالت که لخت و لاغر روی صلیب بودی با بدنی که همه جاییش زخمی بود و از سرت به خاطر خارها خون می‌اومد و از بس درد داشتی، نمی‌تونستی راحت اون رو رو گردنت

نگه داری. همه این صحنه‌ها منو به فکر خودم انداخت. ناراحت شدم. آگه منم مثل تو خدا بودم، نمی گذاشتم این کارها انجام بشه. - مامی رز لطفاً راستشو بگید! شما که کشتی گیر بودین، یک قهرمان بزرگ بودین، نمی تونید به این خدا اعتماد کنید؟

(اشمیت، ۱۳۸۷: ۵۶-۵۷)

در این وادی، مرشد با هدف استوارسازی اعتقاد و ایمان اسکار، پاسخ‌هایی برای سالک ذکر کرده و او را به سلامت از این مرحله گذر می‌دهد. مرحله هفتم، وادی فناست. در داستان رساله‌الطیر غزالی، مرغان «مدهوش شدند» و همگی به «قضای آسمانی» رضا دادند و جان خویش «بر کف دست نهادند» و گفتند ما را گوارتر از مرگ در پیشگاه تو نباشد: «لا راحة كالموت» (مجاهد، ۱۳۷۶: ۷۴). این منزلگاه، وادی وصال است که با فنای سالک رقم می‌خورد. نکته محوری در الگوی عطار و داستان سیمرغ در قیاس با داستان اسکار، شباهت این دو در غافلگیر نمودن خواننده است؛ به گونه‌ای که در الگوی عطار، سی مرغ در انتها متوجه می‌شوند که خودشان سیمرغ بوده‌اند؛ در داستان اسکار و خانم رز نیز خواننده متوجه می‌شود که آنکه را او در طول داستان، پیر و مرشد می‌دانست، خود در واقع سالک بوده و برعکس، اسکار، سالک داستان، مرشد و راهنمایی برای خانم رز بوده است. این مطلب در کلام خانم رز این گونه انعکاس یافته است:

خدای عزیز! [...] من خانم رز هستم! دیگه مامی رز نیستم! فقط واسه اسکار، مامی رز بودم! امروز صبح ما رو ترک کرد (در نیم ساعتی که من و پدر و مادرش رفتیم قهوه بخوریم)! این کارو بدون ما انجام داد! فکر می‌کنم منتظر بود و نمی‌خواست ما لحظه سخت جدایی رو ببینیم! در واقع، اونه که مواظب ماست! [...] مرسی از اینکه اسکار رو به من شناسوندی! [...] از لطف وجود او من شادی رو شناختم. او به من کمک کرد تا به تو ایمان بیاورم.

الان پر از عشق هستم؛ طوری که منو می‌سوزونه. این قدر به من داده که
برای تمام سال‌های آینده‌م دارم.»

(همان: ۹۱-۹۲)

در نامه‌های هشتم و نهم، شوق ملاقات با خدا در اسکار به اوج خود رسیده
است:

- خیلی دلم می‌خواد به دیدنم بیای! بوس تا فردا! اسکار

(همان: ۷۹)

- خلاصه این‌طور! خدا! می‌دونی که خیلی منتظر دیدنت هستم. تردید نکن!
بیا! اگرچه امروز، خیلی [ها] واسه دیدنم میان؛ ولی دیدن تو واقعاً خوشحالم
می‌کنه.

(همان: ۸۳)

در نامه یازدهم، درمی‌یابیم که کودک خردسال در عالم معنا از دید خود با ملاقات
کرده است:

خدای عزیز! مرسی از اینکه اومدی! درست همون لحظه‌ای رو انتخاب
کردی که من اصلاً حالم خوب نبود. [...] وقتی از خواب بیدار شدم، دیدم
نود سالمه. [...] حدس زدم که داری میای. صبح بود. من تنها روی زمین
بودم. [...] و تو در حال آماده کردن صبح زود بودی؛ [...] داشتی شب رو
کنار می‌زدی؛ به دنیا زندگی دوباره‌ای می‌دادی. اینجا بود که فهمیدم فرق
تو با ما چیه. تو هرگز خستگی سرت نمی‌شه؛ مدام داری کار می‌کنی: اینم
روز! اینم شب! اینم بهار! اینم زمستون! اینم پگی بلو! اینم اسکار! [...]
فهمیدم که اینجا هستی [...] نور رو نگاه کردم [...] خودم رو زنده احساس
می‌کردم. از خوشحالی می‌لرزیدم. خوشبختی وجود داشتن! عشق می‌کردم!

مرسی خدا از اینکه این کارو واسه م کردی! احساس می کردم که دستمو
گرفتی و داری منو به قلب راز می بری تا بتونم راز رو تماشا کنم. مرسی!
(همان: ۸۵-۸۶)

و در نهایت، پس از نگارش این سطور در سیزدهمین نامه، او طعم مرگ جسمانی را
می چشد و همزمان به مقام فنای روحانی می رسد:

«خدای عزیز! امروز من ۱۱۰ سالمه. خیلی زیاده. فکر می کنم که دارم
می میرم»

(همان: ۹۰)

وقتی سالک سن خود را با صفت «خیلی زیاد» توصیف می کند، یک تفسیر محتمل
می تواند اشاره به عطش و بی قراری او در رسیدن به وادی فنا باشد.

۵. بحث و نتیجه گیری

اصلی ترین وجه اشتراک دو داستان، تطبیق پذیری مراحل سفر سالکان در چارچوب عطار
است؛ به این معنی که مراحل سلوک مرغان غزالی و اسکار اشمیت، در هفت مرحله بیان
شده در الگوی عطار به خوبی قابل تحلیل بود.

از دیگر وجوه شباهت و یا تفاوت آثار تطبیق شده می توان به ژانر اصلی مشترک و
نویسندگان دو اثر اشاره کرد. هر دو اثر از داستان های تمثیلی و جزو ادبیات مذهبی
محسوب می شوند. هر چند از ژانر فرعی متفاوت آثار نمی توان غافل شد: داستان رساله‌الطیر
از خانواده فابل^۱ است. همانطور که غزالی، مؤلف رساله‌الطیر، عارفی شهیر است، اشمیت،
نویسنده فرانسوی نیز جزو عرفای مسیحی محسوب شده و از پژوهشگران مهم متون مقدس
و آثار شعرای عارف ادیان مختلف بوده است.

انزجار از حضر نیز در هر دو اثر مشهود است؛ نه مرغان و نه اسکار، هیچ کدام تاب
حضر نداشته و پای در سفر گذاشته و قصد گذر از وادی های معرفت می کنند. در این

خلال، عزم راسخ سالک نیز نکته قابل ذکری است. در اراده سالکان هر دو اثر تزلزلی پدیدار نشد و آنها تا رسیدن به مقصود، هرگز تسلیم ناسازگاری‌ها و مقاومت‌ها نشدند. البته در داستان غزالی، مخالفت منادی با مرغان ناشی از وجود مقاومت‌ها و مخالفت‌ها در راه سالک هنجارشکن است. در داستان اشمیت، این بُعد جلوه متفاوتی دارد و صرفاً در قالب ناسازگاری عقاید غیرمذهبی والدین اسکار با وی نمود یافته است.

در هر دو اثر شاهد ثبات در شخصیت‌های داستان هستیم. در *رساله الطیر* در شخصیت منفی داستان (منادی) تغییری نمی‌بینیم و او همواره در پی ممانعت از سلوک مرغان است. این ثبات در غالب شخصیت‌های داستان اشمیت نیز به چشم می‌خورد؛ به گونه‌ای که تا پایان داستان شاهد تغییری در شخصیت‌هایی که مثبت یا منفی بوده‌اند، نیستیم.

یکی دیگر از رگه‌های شباهت، حضور نداشتن یاور یا مرشد و راهنمای ملموس در سرتاسر مسیر سلوک است. هر چند در *اسکار و خانم رز*، خانم پرستار ظاهراً مرشد وی بوده است - اما همان طور که پیشتر نیز بیان شد - در حقیقت، اسکار خود پیر و مرشد خانم پرستار بوده و خانم رز غالباً در مراحل اولیه سیر و سلوک، راهنمای وی بوده است. در داستان غزالی نیز مرغان از راهنمایی یک پیر و مرشد که به طور مداوم و کاملاً ملموس به یاریشان بشتابد و راه را در طول سیر به آنها نشان دهد، برخوردار نیستند. مرغان در همان منزلگاه سابق خود از برخی آگاهان، نشانی منزل عنقا را پرسیده‌اند.

با این حال، دو اثر در شیوه سفر، شیوه روایت و نوع متن با یکدیگر تفاوت دارند. در حالی که مرغان *رساله الطیر* دسته جمعی راهی سفر شدند، اما سلوک در داستان اشمیت حول محور شخصیت اصلی می‌گردد. همچنین در *رساله الطیر* با دانای کل یا زاویه دید سوم شخص روبه‌رو هستیم، اما شیوه روایت اشمیت حالتی ترکیبی داشته و صرفاً دانای کل نبوده است. در نهایت، *رساله الطیر* نثر آمیخته به نظم است؛ در حالی که *اسکار و خانم رز*، یکدست منثور است.

وجه دیگر افتراق دو اثر را می‌توان در ثبات یا تغییر دیدگاه سالکان یافت. هرچند هیچ تغییری در دیدگاه مرغان *رساله الطیر* پدید نیامد و آنان از ابتدا دل در گروی ملک عنقا

بسته بودند و در نهایت هم بدان واصل گشتند، اما اسکار که در آغاز ظاهراً هیچ گرایشی به محبوب نداشت در نهایت با اشتیاق مسیر سلوک را طی می‌کند. هر چند در این مسئله شکی نیست که میان عرفان مسیحیت و اسلامی تفاوت‌هایی وجود دارد، اما رسالت پژوهشگر تطبیقی آن نیست که با عینکی کاریکاتوری بر تفاوت‌ها دست بگذارد، بلکه انتظار از محققان این عرصه برجسته‌سازی شباهت‌ها و ذکر دلایل نهفته در بروز برخی تفاوت‌هاست. همان‌طور که در تطبیق دو داستان به رگه‌های شباهت بی‌نظیر در برخی وادی‌های سلوک اشاره و سعی شد میان این مقوله مشترک در دو عرفان به ظاهر متمایز با ذکر شواهد متنی پیوند برقرار شود. در واقع، تطبیق‌پذیری دو داستان مورد بحث را می‌توان در اختصاص هر دو اثر به مقوله مشترک سلوک و دغدغه‌های مشترک نویسندگان معتقد به ادیان ابراهیمی در ترسیم مسیر کمال‌جویی و حقیقت‌طلبی جست‌وجو کرد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Mahmoud Afrouz

<http://orcid.org/0000-0003-3051-4769>

منابع

- آذر، اسماعیل. (۱۳۸۷). «دانت و تأثیرپذیری او از منابع شرقی». *فصلنامه ادبیات تطبیقی*. ۲(۶)، ۱۱-۳۴.
- ابراهیمی، حسن، کسرابی‌فر، مرضیه. (۱۳۸۸). بررسی نمادگرایی در *سیرالعباد الی المعاد* سنایی و *ارداویراف‌نامه*. *مجله ادیان و عرفان*. ۴۱(۱)، ۱۴۱-۱۶۱.
- اشمیت، اریک امانوئل. (۱۳۸۷). *اسکار و خانم رز*. ترجمه فروغ طاعتی. تهران: انتشارات سبزرایان گستر.
- افروز، محمود. (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی مراحل سفر معنوی در آثار عطار و امانوئل اشمیت. *فصلنامه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*، ۵(۱)، ۱-۱۴.

- اوجاق‌علیزاده، شهین. (۱۳۸۶). نردبان سلوک. پژوهش‌نامه فرهنگ و ادب. ۳(۵)، ۷۹-۱۱۶.
- پورجوادی، نصرالله. (۱۳۵۵). *داستان مرغان*. تهران: انتشارات انجمن شاهنشاهی فلسفه ایران.
- پیرانی، منصور. (۱۳۹۷). بوستان سعدی و ترامتیت ژنت: پژوهشی در بوستان سعدی با رویکرد ترامتیت ژنت، از منظر ادبیات تطبیقی. *فصلنامه متن پژوهی ادبی*، ۲۲(۷۸)، ۱۷۱-۱۴۹.
- حکمت، شاهرخ، پریراد، مریم. (۱۳۹۴). نقد تطبیقی *منطق الطیر* اثر عطار و داستان‌های کانتربری اثر چوسر. *فصلنامه مطالعات ادبیات تطبیقی*، ۹(۳۵)، ۴۵-۶۲.
- زارع‌جیرنده، سارا. (۱۳۹۴). مقایسه *منطق الطیر* عطار نیشابوری با *رسالة الطیر* ابن‌سینا. *کهن‌نامه ادب پارسی*، ۶(۱)، ۱۱۳-۱۳۶.
- زارعی، فخری، صفری، جهانگیر. (۱۳۹۸). تحلیل محتوا و فرم داستان به کی سلام کنم با رویکرد جامعه‌شناختی. *فصلنامه پژوهش‌نامه ادبیات داستانی*، ۸(۱)، ۲۳-۴۸.
- زروانی، مجتبی، طاهری، رضا. (۱۳۹۵). شرح اهمیت *رسالة الطیر* غزالی در ادبیات عرفانی. *فصلنامه عرفان اسلامی*، ۱۳(۵۰)، ۳۲-۱۳.
- سلیمی‌کوچی، ابراهیم، قاسمی‌اصفهانی، نیکو. (۱۳۹۸). بررسی بینامتنی هفت وادی عشق *منطق الطیر* عطار در مردنیم‌تنه و مسافرش از آندره ژید. *فصلنامه پژوهش ادبیات معاصر جهان*، ۲۴(۲)، ۴۳۱-۴۱۱.
- سیفی، محسن، لطفی‌مفردنیاسری، فاطمه. (۱۳۹۱). جستاری تطبیقی در مراحل سفر عرفانی عطار نیشابوری در *منطق الطیر* و نسیب عریضه در *علی طریق ارم*. *کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، ۲(۷).
- صادقی‌شهر، رضا. (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی مراحل سلوک در *منطق الطیر* عطار و یوگاسوتره‌های پانتجلی. *فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی*، ۹(۳۱)، ۷۸-۱۰۴.
- صدرزاده، ماندانا. (۱۳۸۱). بررسی چهار سفر روحانی و معنوی به دنیای پس از مرگ (*اردویراف‌نامه*، *رؤیای صادقانه*، *رسالة آمرزش*، *کمدی الهی*). *فصلنامه پژوهش ادبیات معاصر جهان*، ۷(۱۳)، ۳۷-۵۰.
- ضرغام، ادهم، عظیمی، ندا. (۱۳۹۵). مطالعه تطبیقی شرایط اجتماعی سیاسی تأثیرگذار بر شکل‌گیری *کمدی الهی* دانته و *معراج‌نامه*. *فصلنامه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*، ۴(۳)، ۲۷-۵۸.
- طاهری، حسین. (۱۴۰۱). مطالعه تطبیقی هفت مرحله سلوک در *گلشن راز* محمود شبستری و *منطق الطیر* عطار نیشابوری. *دوفصلنامه عرفان‌پژوهی در ادبیات*، ۱(۱)، ۲۲۷-۲۵۳. DOI: 10.22054/MSIL.2022.57542.1003
- عطار، فریدالدین محمد بن ابراهیم. (۱۳۷۴). *منطق الطیر*. تصحیح حمید حمید. تهران: انتشارات سنا.

- فدوی، صبا. (۱۳۹۶). منازل عرفانی در رساله‌الطیر احمد غزالی. فصلنامه عرفانیات در ادب فارسی، ۸ (۳۱)، ۹۰-۱۰۹.
- فروزانفر، بدیع‌الزمان. (۱۳۴۰). شرح احوال و نقد آثار شیخ فریدالدین محمد عطار نیشابوری. تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.
- کویا، فاطمه. (۱۳۹۰). بررسی تطبیقی روایت‌پردازی در رساله‌الطیر غزالی و منطق‌الطیر عطار. فصلنامه پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی، ۲ (۳)، ۱-۲۳.
- مجاهد، احمد. (۱۳۷۶). مجموعه آثار فارسی احمد غزالی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مردی، محمد، احمدیان، ناهید. (۱۳۸۵). کم‌دی الهی و منطق‌الطیر: نگاهی به تفاوت‌ها و شباهت‌ها. فصلنامه پژوهش ادبیات معاصر جهان، ۱۱ (۳۳)، ۱۴۷-۱۶۶.
- ممتحن، مهدی، نیکبخت، عباس، موسوی قومی، صدیقه. (۱۳۹۵). سفر به ملکوت (مقایسه تطبیقی کم‌دی الهی با سیرالعباد الی‌المعاد). فصلنامه مطالعات ادبیات تطبیقی، ۱۰ (۳۷)، ۱۲۳-۱۴۴.
- نوحی، زهت. (۱۳۸۷). از دنیای چاوسر تا عرفان عطار. فصلنامه عرفان، ۴ (۱۵)، ۵۷-۸۱.
- نورایی، الیاس، اسدیان، مریم. (۱۳۹۵). بازتاب رساله تمثیلی قصه الغریه الغریبه و جغرافیای مثالی سهروردی در مثنوی مولوی. فصلنامه ادبیات عراقی و اسطوره‌شناختی، ۱۲ (۴۴)، ۲۹۳-۳۳۵.
- نورایی، الیاس، امامی، علی اکبر. (۱۳۹۸). نقد ساختاری، نشانه‌شناختی و ریخت‌شناسانه داستان‌دخیل عشق مریم بصیری. فصلنامه پژوهش‌نامه ادبیات داستانی، ۸ (۴)، ۹۳-۱۰۹.
- نوری، علی، بیرانوند، یوسف‌علی. (۱۳۹۶). مقایسه سرگذشت مرغان در منطق‌الطیر عطار و سرگذشت اولیس در اودیسه هومر. نشریه ادبیات تطبیقی، ۹ (۱۷)، ۲۴۹-۲۶۵.
- وفایی، عباسعلی، میلادی، فرشته. (۱۳۹۸). بررسی نقش گرایانه تجارب عرفانی در گفتمان مکاشفه بحرالحقیقه احمد غزالی بر مبنای فرانقش اندیشگانی. فصلنامه متن پژوهی ادبی، ۲۳ (۷۹)، ۲۱۴-۱۹۱.

References

- Afrouz M. (2017). An Analytical-Comparative Study of Spiritual Journey Stages in the Works of Attar and Schmitt. *CLRJ*, 5 (1), 1-14. [In Persian]
- Attar, F. M. (1996). *Manteqoteir*. Edited by Hamid Hamid. Tehran: Sana. [In Persian]
- Azar, I. (2008). Dante and the Effectiveness of His Writings from Eastern Sources. *Comparative Literature Studies*, 2(6), 11-34. [In Persian]

- Fadavi, S. (2017). Mystical homes in Ghazali's Resalat Al-Teyr. *Erfaniyat Dar Adab Farsi*, 8 (31), pp. 90-109. [In Persian]
- Foruzanfar, B. (1970). Description and criticism of the works of Attar Neyshaburi. Tehran: Anjomane Asare Melli Publications. [In Persian]
- Hekmat, S., & Parizad, M. (2015). Comparative Criticism of Attar's Mantiq al-Tair and Chaucer's Canterbury Tales. *Comparative Literature Studies*, 9(35), 45-62. [In Persian]
- Hekmat, S., Parizad, M. (2015). A comparative criticism of Attar's The Conference of the Birds and Chaucer's Canterbury stories. *Comparative Literature Studies*, 9(35), 45-62. [In Persian]
- Kasrayifar, M. & Ebrahimi, H. (2009). Study of Symbolism in Ardaviraf Nameh and Sana'ei's Seir-al-Ebad Elal-Ma'ad. *Religions and Mysticism*, 41(1), 141-160. [In Persian]
- Koupa, F. (2011). Comparative Study of Narration in Ghazzali's Resalato-Teir and Attar's Manteqo-Teir. *LRR*, 2 (3), 1-23. [In Persian]
- Marandi, M., N. Ahmadian. (2006). The Divine Comedy and Mantegh-o-Teir. *Research in Contemporary World Literature*, 11(33), 147-166. [In Persian]
- Mieder, W., Stewart, A. K., & Harder, K. B. (1992). *A Dictionary of American Proverbs*. New York and Oxford: Oxford University Press Publications.
- Mojahed, A. (1997). *Ahmad Ghazali's Collection of Persian Works*. Tehran: University of Tehran Publication. [In Persian]
- Mumtahan, M., & Nikbakht, A., Mousavi Qomi, S. (2016). Journey to the Kingdom (Comparative Comparison of the Divine Comedy with the Sera'il-Ibad Al-Ma'ad). *Comparative Literature Studies*, 10(37), 123-144. [In Persian]
- Nohi, N. (2008). From Chaucer's World to Attar's Mysticism. *Mysticism*, 4(15), 57-81. [In Persian]
- Noori, A., Beiranvand, Y. (2018). A Comparison Between the Stories of Birds in Attar's Manteqh-al-Tair and the Story of Ulysses in Homer's Odyssey. *Comparative Literature Journal*, 9(17), 249-265. [In Persian]
- Nouraei, E., & Emami, A. (2020). The Structural, Semiological and Morphological Criticism of Maryam Basiri's "Dakhil Eshgh". *Research on Fictional Literature*, 8(4), 93-109. [In Persian]

- Nourayi, E., & Asadiyan, M. (2016). The Reflection of Ghorbat al-gharbiyah in Masnavi Manavi. *Journal of Mytho-Mystic Literature*, 12(44), 293-335. [In Persian]
- Pirani, M. (2018). Boustan of Saádi and Transtextuality of Genette: A Research on Saadi's Boustan with Genette's Approach of Transtextuality from the Perspective of Comparative Literature." *Literary Text Research*, 22 (78), 171-149. [In Persian]
- Purjavadi, N. (1976). *The Story of the Birds*. Tehran: Anjoman-e ShahanshahiyeFalsafeye IranPublications. [In Persian]
- Sadeghi-Shahpar, A., & Sadeghi-Shahpar, R. (2013). A comparative study of the stages of the path in Attar's Mantiq al-Tair and Patanjali's Yoga Sutras. *Mystical and Mythological Literature*, 9(31), 78-104. [In Persian]
- Sadrzadeh, M. (2002). Investigating Four Abstract Journeys, *Research in Contemporary World Literature*, 7(13), 37-50. [In Persian]
- Salimi Kouchi, E., & Ghassemi Isfahani, N. (2020). Intertextual study of Mantiq-ot-Teir's seven valleys of love in "The man-trunk and his traveler" of Andrée Chéd. *Research in Contemporary World literature*, 24(2), 411-431. [In Persian]
- Schmitt, E. E. (2008). *Oscar and Mamie-Rose*. Translated by Foruq Taati. Tehran: SabzrayanGstarPublications. [In Persian]
- Seifi, M, F. Lotfi. (2013). Jostari Tatbiqi darMarahale Safar Erfani Attar NeishaburidarManteqoteirva Nasib Arizehdar Ala Tariqe Eram. *KavoshnamehAdabiyate Tatbiqi*, 2(7), 97-116. [In Persian]
- Taheri, H. (2022). A comparative Study of the Seven Mystical Stations in Mahmoud Shabestari's Golshan-i Raz and Attar of Neyshabur'sMantiq-ut-Tair (The Conference of the Birds), *Mysticism in Persian Literature*, 1(1), 227-256.
- Ujaq Alizadeh, S. (2007). The ladder of Mystical Journey. *Pajuheshnameye Farhang va Adab*, 3(5), 79-116. [In Persian]
- Vafaei, A. & Miladi, F. (2019). Functional Investigating of the Mystical Experiences in the Revelatory Discourse of Bahar-al-Haghigah by Ahmad Ghazzali Based on the Ideational Metafunction. *Literary Text Research*, 23 (79), 214-191. [In Persian]

- Zare' Jirhandeh, S. (2015). A Comparative Study of Attar Neishabouri's Mantiq al-Tayr and Ibn Sina's Risalat al-Tayr. *Classical Persian Literature*, 6(1), 113-136. [In Persian]
- Zarei, F., & Safari, J. (2019). Analyzing the content and the story form "To whom I greet" with a sociological approach. *Research on Fictional Literature*, 8(1), 23-48. [In Persian]
- Zargham, A., Azimi, N.. (2016). Comparative Study of Social-political Conditions Affecting on the Formation of "The Divine Comedy" of Dante and "Meraj-Nameh". *CLRJ*, 4 (3), 27-58. [In Persian]
- Zarvani, M, & Taheri, R. (2017). Account of the Importance of Ghazali's Resalatoteyr in Mystical literature. *Islamic Mysticism*, 13 (50), 13-32. [In Persian]

استناد به این مقاله: افروز، محمود. (۱۴۰۴). تحلیل تطبیقی رساله الطیر امام محمد غزالی با داستان اسکار و خانم رز اریک امانوئل اشمیت، عرفان پژوهی در ادبیات، ۴ (۸)، ۸۵-۱۲۰.

Doi: doi.org/10.22054/msil.2026.85709.1181

Mysticism in Persian Literature is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.